

Over schone letters en de Academie:

illustratoren en kalligrafen in de zeventiende en achttiende eeuw te Gent

Tim De Doncker

In 1685 stonden voor de schepenen van de keure van Gent in de rechtbank van de vierschaar de gezworenen van het ambachtsgilde van de timmerlieden tegenover het corporatieve bestuur van de houtbrekers. Aanleiding van het conflict was een “aanslag” door de timmerlieden van de grondstoffen en werkmaterialen van Koenraad van Herdenburch, zijn zoon en zijn knecht. Deze drie houtbrekers vervaardigden kramen in het groot vleeshuis en op het stadhuis, waar handelaars hun producten aan de man konden brengen. De houtbrekers betwistten de rechtvaardigheid van die actie.¹ Officieel hadden de houtbrekers het monopolie op het vellen van bomen, detailhandel in hout, het vierkant kappen van boomstammen en het vervaardigen van ladders, bakken, dakgoten, schragen en kramen. Het vervaardigen van dakconstructies, deuren, poorten, eenvoudig meubilair en interieurdecoratie met gestrekte en onversierde planken en het timmeren van bruggen, sluizen, stellingen, schragen en ladders behoorde tot het takenpakket van de timmerlieden.² Aangezien de grens tussen beide bevoegdheden niet eenduidig was, bleven nieuwe conflicten niet uit. Op hetzelfde moment was bijvoorbeeld een zaak hangende voor de schepenen van de heerlijkheid van Sint-Pieters. Joos van Hessche, suppoost van de timmerlieden, vocht, met steun van het timmerliedenambacht, een in zijn ogen onrechtmatige “aanslag” van materialen in zijn winkel door de houtbrekers aan. Teneinde alle conflicten af te ronden en in de toekomst conflicten te vermijden, kwamen beide ambachtsbesturen op 17 mei 1685 overeen om beide ambachten te uniëren.³ Eén jaar later, in 1686, heeft de centrale overheid zijn toestemming verleend aan deze overeenkomst.⁴ Met het ontstaan van dit geünieerde ambachtsgilde werd door de gezworenen van het jaar 1686, met name Pieter Pennekijn en Pieter van Beirleere, besloten de namen van de afgaande gezworenen en de hoofdman van het ambacht te noteren in een register *met eene schoone groote leesbaer lettere door eenen van de principaelste scholmeesters*. Bovendien werd vastgelegd dat het verboden was aan toekomstige gezworenen in den boek te laten schrijven of *cladderen* andere dingen dan datgene door het ambachtsbestuur werd beslist. Wie zich niet aan de regel hield, kon zich verwachten aan een aanzienlijke boete van tien ponden groten Vlaams.⁵

Dit artikel heeft als doel een overzicht te bieden van de verschillende personen die in opdracht van het ambacht de namen van de leden van het ambachtsbestuur optekenden. Enkele markante figuren worden in de schijnwerpers geplaatst, net als de rol van de Gentse kunstacademie.

Het register vangt aan met een geschilderd werk voorstellende de H. Josephus links en de H. Amandus rechts van een boom. Aan de linkerzijde hangt aan één van de boomtakken het wapenschild van de timmerlieden en aan de rechterzijde het blazoen van de houtbrekers. Bovenaan is de Heilige Drievuldigheid afgebeeld, met de H. Geest in de vorm van een duif. Het jaar 1686 onderaan refereert zowel naar het begin van de samenwerking van de houtbrekers en timmerlieden, naar het moment waarop een aanvang werd genomen met het register, als naar de productiedatum van de illustratie. Deze geschilderde voorstelling is van de hand van Jan de Cleef. Deze kunstschilder (°1646, Venlo - † 1716, Gent) kreeg zijn opleiding te Brussel, eerst bij Louis Primo en vervolgens in het atelier van Gaspard de

¹ SAG (Stadsarchief Gent), 190¹-11: *Transactie tusschen de timmerlieden ende houtbrekers waarbij de laatstgenoemde zich vereenigen met de timmerlieden (1689)*.

² Dambruyne, J., *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*, Gent, 2002, pp. 28, 30.

³ SAG, 190¹-11: *Transactie tusschen de timmerlieden ende houtbrekers waarbij de laatstgenoemde zich vereenigen met de timmerlieden (1689)*.

⁴ SAG, 190⁴-1: *Register inhoudende de namen van de dekenen en gezworenen (1685-1769)*.

⁵ SAG, 190⁴-1: *Register inhoudende de namen van de dekenen en gezworenen (1685-1769)*.

Craeyer (1582-1669), waar hij uitgroeide tot de lievelingsleerling van de meester. Samen trokken ze naar Gent, waar De Cleef zijn meester hielp bij vele van diens grote opdrachten. Na de dood van De Craeyer werkte De Cleef verschillende nagelaten niet voltooide taferelen van zijn meester af, alsmede de patronen van de door Lodewijk XIV bestelde wandtapijten. De Cleef werd na het overlijden van De Craeyer de meest gevraagde schilder van de stad Gent. Hij ontving talrijke bestellingen voor verschillende kerken en publieke gebouwen in het graafschap Vlaanderen.⁶

Nadien volgen in het register, jaar per jaar, de namen van de bestuursleden van het geünieerde ambachtsgilde. Het bleek bovendien vaak de gewoonte om de persoonsnamen te omgeven met decoratieve elementen. Verschillende individuen verantwoordelijk voor het aanbrengen van de registraties ondertekenden hun werk. Hierdoor is het mogelijk verschillende illustratoren-kalligrafen te identificeren (cfr. tabel 1).

Jaartal Registraties en Illustraties	Uitvoerder	Beroep Uitvoerder
1685-1688	Anoniem	-
1689	Gillis Bonjours	Schoolmeester
1690	E. van Steene	-
1691-1719	Anoniem	-
1720	Jan de Roo	Schoolmeester
1721	Anoniem	-
1722	Jan de Roo	Schoolmeester
1723	Anoniem	-
1724-1730	Ferdinandus Schelfhout	Presbyter
1731	Pr. Hilarinus	Karmeliet
1732-1733	Ferdinandus Schelfhout	Presbyter
1734-1736	Catharina Hanen	Schoolmeesteres en Begijn
1737-1739	Ferdinandus Schelfhout	Presbyter
1740-1741	Augustinus Cnudde	-
1742	J. Colpaert	-
1743-1745	Catharina Hanen	Schoolmeesteres en Begijn
1746-1749	Jocqué	-
1750-1757	L. t' Kindt	-
1758-1760	P.C.W.	-
1761-1769	Anoniem	-
1770-1772 ⁷	F. van Paemel	-

Tabel 1: Overzicht van de schrijvers, kalligrafen en illustratoren die het register van de timmerlieden en houtbrekers hebben verlucht, met vermelding van de professionele status indien opgegeven in het ambachtsregister (bron: SAG, 190⁴-1: *Register inhoudende de namen van de dekenen en gezworenen (1685-1769)*).

⁶ De Doncker, T., *Gentse kunstenaars – Eenheid en diversiteit. Sociaaleconomische studie op basis van een prosopografisch onderzoek*, Universiteit Gent, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Gent, 2007, II, pp. 273-276.

⁷ In 1772 kwam een fusie tot stand tussen het ambachtsgilde van de timmerlieden en houtbrekers enerzijds en de corporatie van de schrijnwerkers anderzijds. Het neerpennen van de namen van de bestuursleden gebeurde voortaan in een nieuw register.

Tabel 1 maakt duidelijk dat het ambachtsgilde van de timmerlieden en houtbrekers de optekenaars voornamelijk rekruteerde uit twee traditionele sterk geletterde milieus. Illustratoren-kalligrafen werden in hoofdzaak geworven uit de groep religieuzen enerzijds en bij het onderwijzend personeel anderzijds. Enkel deze laatste groep werd uitdrukkelijk vermeld in het reglement voor het onderhouden van het register. Daarnaast deed men beroep op enkele bekwame ambachtslieden. Enkele onder hen, met name diegenen waarvan de identiteit onomstootbaar vaststaat, worden in het vervolg van dit artikel nader toegelicht.⁸

De intekeningen voor de jaren 1740-1741 zijn, naast diegenen van 1727-1728 en 1742, de enige registraties waarvan het omringend decoratief kader met waterverf is ingekleurd. De Gentse kunstschilder Augustinus Cnudde († 1756) verzorgde deze illustraties. Augustinus Cnudde was de zoon en de leerling van de schilder Lodewijk Cnudde.⁹ Augustinus maakte naam als frescoschilder. Hij was tevens verantwoordelijk voor het beschilderen van twee triomfbogen bij de Blijde Intrede van Karel van Lotharingen te Gent. Meer dan waarschijnlijk onderwees hij later de studenten de beginselen van de bouwkunde in de door Philips Charles Marissal opgerichte academie.¹⁰ De schilder Marissal opende in zijn woning in 1748 een *vrije partikuliere tekenschool*, waar hij de jeugd introduceerde in de kunsten.¹¹ Deze rol was hem op het lijf geschreven, aangezien Marissal – volgens zijn latere biografen – meer bedreven was in het aanleren van de kunsten aan anderen dan ze zelf te beoefenen.¹² In deze privéschool ontvingen leerlingen gedurende de week onderricht in tekenen en schilderen, in ruil voor een jaarlijkse betaling van de bescheiden som van 120 groten of 5 daglonen van een metserdiender.¹³ Wegens plaatsgebrek kon Marissal amper 10 leerlingen huisvesten. In 1751 richtte Marissal zich tot de schepenbank van de keure. Deze stond hem toe een *algemeene Akademie* te openen, die in eerste instantie tijdelijk onderdak vond op de bovenverdieping van het Hof van Sint-Antonius.¹⁴

De registraties voor de periode 1750-1757 werden ondertekend door L. 't Kindt. Deze verlichtingen kunnen zowel qua handschrift als qua stijl duidelijk gelinkt worden aan de anonieme reeks voorstellingen voor de jaren 1765-1769. De illustrator koos ervoor om op allegorische wijze de academische thema's optica (1765), architectuur (1766), schilderkunst (1767), filosofie (1768) en geometrie (1769) af te beelden. In de rekeningen van het ambachtsgilde wordt de naam van de uitvoerder, in tegenstelling tot het ontvangen loon, evenmin vermeld. De bezoldiging bedroeg 4 ponden groten

⁸ Met name Augustinus Cnudde, L. 't Kindt en F. van Paemel.

⁹ Lodewijk Cnudde (1671-1741) kreeg zijn opleiding bij Jan de Cleef. Hij werd in 1706 opgenomen als vrijmeester in het Gentse Sint-Lucasgilde, zie: De Doncker, T., *Gentse kunstenaars – Eenheid en diversiteit. Sociaaleconomische studie op basis van een prosopografisch onderzoek*, Universiteit Gent, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Gent, 2007, II, pp. 282-283.

¹⁰ De Doncker, T., *Gentse kunstenaars – Eenheid en diversiteit. Sociaaleconomische studie op basis van een prosopografisch onderzoek*, Universiteit Gent, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Gent, 2007, II, pp. 281-282; Schellinck, T., *Alphabetische beredeneerde naemlyst der Gentenaeren, die in de Geestelykheid, in het Wethouderschap, in den Kryg of in het een of ander vak der Konsten, Letteren en Wetenschappen eenen onsterffelyken naem verworven hebben*, Gent, 1829, p. 27.

¹¹ De Doncker, T., *Gentse kunstenaars – Eenheid en diversiteit. Sociaaleconomische studie op basis van een prosopografisch onderzoek*, Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, Gent, 2007, III, pp. 52-54; SAG, ASK (Academie Schone Kunsten) 286, *Edm. de Vriendt: krantenuitknipsels met de geschiedenis van de academie, 1751-1924*.

¹² Immerzeel Jr., J., *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van het begin der vijftiende eeuw tot heden*, Amsterdam, 1843, II, p. 204.

¹³ Vandenbroeke, C., "Werkinstrumenten bij een historische en sociaal-economische synthese, 14de – 20ste eeuw", in: Devos, I., Lambrecht, T. (ed.), *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden. Verzamelde studies van Prof. dr. Chris Vandenbroeke*, Gent, 2004, p. 168.

¹⁴ Van de Vivere, E. K. J., Spruyt, P. L., *Historie en inrichting der Koninglyke academie van teeken-, schilder- en bouw-kunden, opgerecht binnen de stad Gent*, Gent, 1794, p. 3; SAG, ASK 287, *Koninklijke academie: aantekeningen verzameld door Edm. de Vriendt*.

courant voor de volledige opdracht of met andere woorden 16 schellingen groten of 8 daglonen van een metserder per illustratie.¹⁵ Tussen beide periodes, 1750-1757 enerzijds en 1765-1769 anderzijds, bestaat trouwens nog een opmerkelijke gelijkenis. Gedurende deze twee periodes was de bekende Gentse bouwkundige en ontvanger van de stadswerken David 't Kindt (1699-1770) stevast eerste gezworene van het ambachtsgilde.¹⁶ Het is niet ondenkbaar dat hij in die functie verantwoordelijk was voor het aanstellen van de registrator-illustrator van de ambachtsregisters. Het heeft er alle schijn van dat David 't Kindt zich schuldig maakte aan nepotisme en de opdracht aan zijn zoon Louis toekende. Louis (François) werd geboren in 1734, wat betekent dat hij dus op zestienjarige leeftijd de eerste aantekeningen verzorgde.¹⁷ Het is bijgevolg de eerste keer dat de registraties niet in handen waren van een geestelijke of een gevestigde school- of ambachtsmeester. Net als zijn vader David maakte Louis carrière binnen de Gentse bouwsector. Hij behaalde in het jaar 1769 (8 mei) de meestertitel in het ambacht der timmerlieden.¹⁸ In 1770 volgde hij zijn vader op als ontvanger van de stadswerken en nadien ook als artistiek directeur van de Gentse academie. Hij trad tevens op als stadstimmerman en als erfscheider van de stad Gent.¹⁹ Louis drukte onder meer zijn stempel op volgende projecten: de ontruiming van het kerkhof rond de Sint-Jacobskerk, de vernieuwing van de gildekamer en de kapel van het Sint-Jorisgilde, de bouw van een nieuwe stedelijke volmolen aan het Paddegat, de herstelling en versiering van het Belfort, enz.²⁰

¹⁵ SAG, 190⁴-12: *Rekeningen 1725/26-1765/1770*, uitgaven rekening 1765/1770; Vandenbroeke, C., “Werkinstrumenten bij een historische en sociaal-economische synthese, 14de – 20ste eeuw”, in: Devos, I., Lambrecht, T. (ed.), *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden. Verzamelde studies van Prof. dr. Chris Vandenbroeke*, Gent, 2004, p. 169.

¹⁶ Over David 't Kindt, zie bijvoorbeeld: Fredericq-Lilar, M., “Patriciërshuizen te Gent in de 18de eeuw”, in: *Spiegel Historiae*, XVI, 1981, 7/8, p. 419; Vachaudez, C., “Rococo, ca. 1730-ca. 1760”, in: Dhondt, L., Hubert, J.-C., Vachaudez, C., Van Cleven, J. F., Van de Vijver, D., Fredericq-Lilar, M., *18de-eeuwse architectuur: laatbarok, rococo, neoclassicisme*, Tielt, 1992, pp. 72-76; Vervenne, D., *David 't Kindt: leven en werk: een bijdrage tot de kennis van de Gentse bouwkunst in de 18de eeuw*, Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, Gent, 1982, 2 vol.

¹⁷ Over Louis François 't Kindt (1734-1803), zie: Schrans, G., *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, Gent, 2009, pp. 283-293.

¹⁸ SAG, 190⁴-1: *Register inhoudende de namen van de dekenen en gezworenen (1685-1769)*.

¹⁹ Dambroyne, J., “Stadsambtenaren betrokken bij de Gentse bouwsector tijdens het Ancien Régime”, in: *Handelingen Lie Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België- Congres de Liège, 20-23 VIII. 1992. Actes - Handelingen – Akten*, Luik, 1994, II, p. 386; Schrans, G., *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, Gent, 2009, p. 287.

²⁰ Schrans, G., *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, Gent, 2009, pp. 288-290.

Figuur 1: Optekeningen voor het jaar 1756 in het register van de timmerlieden en houtbrekers door L. 't Kindt (bron: SAG, 190⁴-1: Register inhoudende de namen van de dekenen en gezwoorenen (1685-1769))

In 1770 was David 't Kindt nog steeds aangesteld als eerste gezworene van het timmerliedenambacht. Mogelijk omdat Louis 't Kindt ondertussen de meestertitel in het timmerliedenambacht had verworven, diende hij op zoek te gaan naar een nieuwe tekenaar.²¹ Deze illustrator, met name Frans van Paemel, zocht en vond hij in de Gentse kunstacademie, waar David 't Kindt sinds de reorganisatie van 1770 actief was als artistiek directeur.²² Franciscus (Placidus) van Paemel werd op 15 februari 1756 gedoopt in de Sint-Jacobskerk te Gent als negende telg van het kroostrijk gezin van garentwijnder Joannes Van Paemel en Joanna Catherine Valcke.²³ Van Paemel figureerde op de studentenlijsten van de Gentse academie sinds 1770. Zijn academische passage was allesbehalve onsuccesvol, want in 1772 behaalde hij de derde plaats in de tweejarige wedstrijd naar het plaaster.²⁴ Die klas was op dat moment de hoogste wedstrijdklas van de academie. Pas in 1774 werd er ook om prijs getekend naar het leven.²⁵ Met zijn derde plaats scoorde hij dus bijzonder sterk. Het talent van Van Paemel moet ook David 't Kindt opgefallen zijn, want Van Paemel verzorgde de optekeningen vanaf 1770. Op dat moment was Van Paemel amper 14 jaar oud. Besteedde 't Kindt de opdracht uit aan Van Paemel zodat het ambacht voor langere tijd over dezelfde illustrator kon beschikken? Van Paemel zou kort nadien echter naar Brugge trekken. Daar combineerde hij een opleiding bij de schilder Jan Garemin met studies aan de plaatselijke kunstacademie. In het laatste kwart van de achttiende eeuw maakte Van Paemel binnen de Brugge stedelijke samenleving carrière als kunstschilder.²⁶

De aanstelling van Franciscus van Paemel als nieuwe registrator illustreert de invloedrijke rol van de academie in het leggen van contacten tussen beginnende kunstenaars en gevestigde artistieke waarden en opdrachtgevers. Ook de Gentse architect Joannes Baptiste Pisson (1763-1818) profiteerde bijvoorbeeld sterk van zijn uitstekende prestaties aan de academie om een succesvolle professionele carrière uit te bouwen.²⁷ De academie deed met andere woorden dienst als lanceerbasis voor de carrière van verschillende jonge talenten, die hun vaardigheden op de tekenbanken van de academie hadden bewezen.

²¹ Vond het ambacht het niet opportuun om de opdracht uit te besteden aan één van de eigen leden? Beschikte Louis 't Kindt als meester niet meer over de tijd om de ambachtsregisters te illustreren?

²² SAG, ASK 312: *Resolutieboek 1770-1806*, pp. 8-13.

²³ SAG, *Parochieregisters dopen Sint-Jacobs Gent*, microfilm 511; SAG, 156¹⁶-4: *Boeck waarin geschreven staet het reglement tot het opnemen van de preuven der aencomende meesters twijnders oock de gone die hunne preuven hebben ghedaen binnen der stede van Ghent, 1717-1795*.

²⁴ SAG, ASK 327: *Register van de prijsuitreikingen 1772-1792*, folio 3r^o.

²⁵ SAG, ASK 327: *Register van de prijsuitreikingen 1772-1792*.

²⁶ SAB (Stadsarchief Brugge), OAB (Oud Archief Brugge), 409-230: *Academie, Levens der konst-schilders, konstenaers, en konstenaeressen, soo in 't schilderen, beeld-houwen als andere konsten, dewelke van de stad van brugge gebooren syn ofte aldaer hunne konsten geoeffent hebben...*, pp. 117-118.

²⁷ Cornelissen, N., *Notice biographique et nécrologique sur Jean-Baptiste Pisson, en son vivant, Architecte; Un des Directeurs de la Société royale des Beaux-Arts, à Gand; Membre de la IVe classe de l'Institut royal d'Amsterdam et de l'Académie d'Anvers, etc.*, Gent, 1819, pp. 4-5.